

Нұрмағанбет Е.Т.
**Тергеу әрекеттеріне
қатысудағы адвокат-
қорғаушының рөлі**

Берілген мақалада адвокат-қорғаушының алдын ала тергеуде және сотқа дейінгі өндірістегі іс әрекеті қарастырылады. Сонымен қатар теоретикалық, нормативтік-құқықтық және тәжірибелік тұрғыдан зерттеулер жүргізіліп, сол қылмыстық іс жүргізу сатысындағы қорғаушының іс әрекетінің негізгі мәселелері көрініс табады. Қорғаушының іс әрекетін жетілдіру мақсатында ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: Тергеу, алдын ала тергеу, құқық және бостандық, қылмыстық іс жүргізу, адвокат-қорғаушы.

Nurmaganbet E.T.
**The role of the defense attorney
in the investigation**

This article discusses the activities of the defense attorney in the preliminary stages of investigation and trial, and examination of theoretical, legal and practical problems of the lawyer-defender in criminal proceedings, current problems in the activities of the defense attorney at this stage of the criminal process. Given proposals and recommendations for its improvement.

Key words: the investigation, the preliminary investigation, law and freedom, a criminal trial, the defense attorney.

Нурмағанбет Е.Т.
**Роль участия адвоката-
защитника в следственных
действиях**

В данной статье рассматривается деятельность адвоката-защитника в стадиях предварительного расследования и судебного разбирательства, а также исследуются теоретические, нормативно-правовые и практические проблемы деятельности адвоката-защитника в ходе уголовного судопроизводства, актуальные проблемы, возникающие в деятельности адвоката-защитника на данном этапе уголовного процесса. Даны предложения и рекомендации по ее совершенствованию.

Ключевые слова: следствие, предварительное расследование, право и свобода, уголовный процесс, адвокат-защитник.

**ТЕРГЕУ ӘРЕКЕТТЕРІНЕ
ҚАТЫСУДАҒЫ АДВО-
КАТ-ҚОРҒАУШЫНЫҢ
РӨЛІ**

Қылмыстық іске араласқаннан кейін адвокат өзінің қорғау жоспарларын құрып, содан кейін тергеу процесінің кез келген сатысынан тыс қалмауға тырысады. Адвокат өзінен көмек сұрап келген адамдарға заң көмегін көрсетіп, құқығын қалпына келтіруі тиіс. Осындай міндеттерін орындауға өз жоспарын қолданады. Адвокаттың қорғау жоспары жәй, күрделі, қысқа, ұзақ болуы мүмкін. Адвокат алдын ала тергеу сатысында айып тағылған, не адам сезікті деп танылған кезден бастап іске қатысуға жіберіледі.

Қылмыстық істі тергеуде іс жүргізу әрекеттерін жүзеге асырудың заңды негізі қылмыстық істі қозғау сатысы болып танылады. Заңда көрсетілген тергеу және сот әрекеттерін қылмыстық іс қозғағаннан кейін жүзеге асырылады. ҚІЖК 194-бабына сәйкес алдын ала тергеу әрекеті қылмыстық іс қозғау туралы қаулы шығарылғаннан кейін ғана жүргізіледі [1]. Қылмыстық іс қозғау қаулысы шығарылғаннан кейін адвокаттың негізгі міндеті туындайды, мысалы, кінәсі жоқ адамды жауапқа тартудан алдын алу керек. Қылмыстық іс қозғалғаннан кейін прокурор алдын ала тергеу және сот органдары белгілі құқықтар мен міндеттерге ие болады. Мысалы, тергеуші прокурордың санкциясымен нақты істі қарайды және азаматтарға процессуалдық мәжбүрлеу шараларын қолданады. Мысалы, тінту, алу, куәлерден жауап алады, қылмыстық істің болған жерлерді қарайды, сонымен қатар басқа да тергеу әрекеттерін жүзеге асырады.

Қылмыстық іс қозғау сатысында қылмыстық іс жүргізу барлық белгілері тән, яғни нақты міндеттер, істің негізгі қағидалары, құқықтық қатынастармен әрекеттер болып табылады. Қылмыстық іс кінәлі деп сезік келтірген адамның болуынан емес, қылмыстық деректердің бар болуына байланысты іс қозғалатынын адвокат білуі тиіс. Тұлғаны қылмыстық іс бойынша кінәлі деп танымас бұрын қосымша мәліметтер жинап оларды тексерулері керек. Табылған деректер қылмысқа қатысты болған жағдайда белгілі тұлғаға қарсы қылмыстық іс қозғалды деп қорытындылау керек. Одан кейінгі адвокаттың міндеті қылмыстық істі қозғау үшін жиналған материалдарды тексеруі қажет.

Түскен арыздармен хабарламаларға қосымша қажетті материалдар мен түсініктер сұрауға құқылы. Қылмыстық іс қозғау қаулысын шығармай жауап алу хаттамасын, тінту, алу, тағы

басқа тергеу әрекеттерін жүргізуге тіпті Заңда белгіленген лауазымды тұлғалар мен органдардың құқықтары жоқ. Жеке тұлғаға қол сұқпаушылық принципі бұзылған жағдайда адвокат төмендегідей әрекеттерді жүзеге асырады:

- прокурорға шағымдана алады;
- тергеу әрекетінен кейін сот процесіне дайындық бөлімінде соттың заңсыз алынған дәлелдемелерді іске қажетсіз деп тануға өтініш білдіре алады.

Адвокат тергеу материалдарынан болған немесе болады деген қылмысқа қатысты жиналған материалдарды бірінен соң бірін тексеріп, бұл кезде тергеу шешімдері дәлелдемелер жинауға құқықтары жоқ екенін адвокат білуі керек, өйткені тергеуші прокурор санкция беріп, қылмыстық іс қозғағаннан кейін ғана тұлғаның кінәлілігін дәлелдейтін дәлелдемелерді тауып іске тіркейді. Адвокат материалдарды қарап, танысу барысында істі тергеу әрекеттерін қарау, қандай тәсілдермен, қашан жүргізетінін және жүргізгенін тексере алады [2, 13 б].

Адвокат қылмыстық іс қозғау қаулысын тергеуші 24 сағаттан кешіктірмей прокурорға жібергенін тексеруі тиіс. Прокурор қылмыстық іс қозғау қаулысының көшірмесімен танысады, егер де тергеушінің шығарған шешімінің заңдылығына күмән тудырып отырса, қылмыстық істі қозғауға негіз болған материалдарды тексереді.

Қылмыстық іс қараудың заңдылығын, сонымен қатар тергеу ісі жүргізуді қадағалауды жүзеге асырғанда тексереді. Егер де қылмыстық іс заңсыз себептер мен негіздерге сүйене отырып қозғалса, прокурор кез-келген қаулысымен тергеушінің немесе анықтау органының қаулысының күшін жояды. Қылмыстық іс қозғаудан бас тартады немесе қылмыстық іс бойынша тергеу іс әрекеттері жасалған болса, оны тоқтатуға, істі қысқартуға құқылы. Егер прокурор бұл міндеттерін орындамаса адвокат жоғары тұрған прокурорға шағымдана алады.

Қылмыстық істі қозғау барысында Заңмен бекітілген азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына байланысты күрделі мәселелер шешіледі. Қылмыстық іс бойынша дәлелдемелерді табу, алу, бағалау процесінің келесі сатыларында қаралады.

Адвокаттың соңғы жағдайда іске қатысуы:

– тұлғаны ұстаған жағдайда (кінә тағылмаса да) тұлғаға бұлтартпау шарасы қолданған жағдайда; (ҚПК/ң 70-бабында көрсетілген негіз де адвокат міндетті түрде қатысуы керек)

– сезікті немесе айыпталушы кәмелетке толмаса, жасы қылмыс жасаған уақытқа сәйкес белгіленеді;

– сезікті немесе айыпталушы дене немесе психикалық кемшіліктен өзінің қорғану құқығын өз бетінше жүзеге асыра алмаса;

– адам жазалау шарасы ретінде он жылдан астам мерзімде бас бостандығынан айырылу, өмір бойы бас бостандығынан айырылу не өлім жазасы тағайындалуы мүмкін болатын қылмысты жасағаны үшін айыпталса;

Адвокат іске қатысу мерзімінен бастап ҚПК-нің 74-бабында көрсетілген процессуалдық құқықтарға ие болады. Оның құқықтары:

– сезіктімен және айыпталушымен олардың саны мен ұзақтығы шектелместен оңаша құпия жолығуға болады. Бұл құқық алғашқы жауап алуға дейін жүргізіледі. Кездесуде адвокат қорғауындағы адамның іс бойынша позициясын шешімін алады: өзін кінәлі деп санай ма (егер өзін кінәлі деп есептесе толық мойындай ма, әлде жартылай мойындай ма), неге сілтеме жасайтындығын, нені мойындамайтынын, қандай себептермен және адвокаттан не сұрайтынын айтады [3, 122 б].

Адвокат іске қатысқаннан кейін төмендегідей қызмет атқарады және бір қатар құқықтарға ие болады:

– заң көмегін көрсетуге қажет заттарды, құжаттарды, мәліметтерді жинап ұсынады;

– дәлелдемелерді ұсынады. Дәлелдемелерді ұсынбас бұрын оларды белгілі қайнар көздерден алу қажет, бірақта адвокатта билік ету құқығы болмағандықтан дәлелдемелерді табу, алу қиынға түседі.

– ұстау хаттамасымен, бұлтартпау шарасын қолдану қаулысымен, заңда көрсетілген қылмыстық іс жүргізудегі өзге де құжаттармен танысуға құқылы;

– өтініш жазады;

– қарсылық білдіреді;

– қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратын органдар мен лауазымды адамдардың шешімдері мен әрекеттеріне шағымданады;

– заңға қайшы келмейтін кез келген басқа да қорғау құралдары мен тәсілдерін пайдалануға құқылы.

Іске қатысқаннан кейін адвокат сезіктінің, айыпталушының қорғаушысы болып көптеген мәліметтерді, оқиғаның куәсі ретінде болады. Қорғау қызметін атқара отырып, өзіне мәлім болған мәліметтері бойынша жауапқа тартылмайды.

Адвокат куә ретінде жауап беруге құқығы жоқ, себебі «Адвокаттық қызмет туралы» Заңның 15 бап, 3 тармағында көрсетілген адвокат көмегін көрсете отырып, өзіне мәлім болған мәліметтерді құпия сақтауға міндетті және көмек

сұрап өтініш жасаған адамның келісімінсіз оларды жария етуге құқығы жоқ [4].

Алдын ала тергеу сатысында адвокат қорғаушы болып қатыса отырып:

– заңда көрсетілген тергеу әрекеттеріне қатысады. Сонымен қатар жауапқа тартылып отырған тұлғаларға қосымша сұрақ қояды, хаттаманың дұрыстығы мен толықтығына жазбаша ескерту көрсетеді. Тергеуші адвокаттың кейбір сұрақтарын жауапсыз қалдырған жағдайда, осы әрекетін хаттамаға енгізуі тиіс. Адвокаттың сұрақтары тек қана жағдайды ашуға, айыпталушының айыбын жоққа шығаруға немесе жауаптылығын жеңілдетуге бағытталуы керек;

– іске қатысты, өзіне қажет құжаттарды сұратады;

– тергеушіге өтініш, ал алдын-ала тергеу әрекеттеріне қадағалау жасайтын прокурор мен судьяға шағымдана алады;

– қылмыстық іспен байланысы бар мамандардан кеңес алуға құқылы;

– прокурордың сезіктіні, айыпталушыны қамауға алу және мерзімін ұзартуға берген санкциясына келіспеген жағдайда сотқа шағымдана алады. Мұндай шағымды сотқа прокурордың орналасқан мекен-жайына байланысты жібереді.

Алдын-ала тергеу сатысында адвокаттың соңғы қатысуы бұл қылмыстық істің барлық материалдарымен танысады. Айыпталушының немесе оның қорғаушысының өтініші бойынша олар іс материалдарымен бірге немесе жеке-жеке таныса алады. Істің барлық құжаттары адвокатқа тігілген және нөмірленген күйде берілуі керек. Заңның осындай талаптарын тергеуші орындамаған жағдайда, адвокат істің құжаттарымен танысудан бас тарта алады.

Адвокат пен тергеушінің арасында ешқандай келісім болмауы керек, себебі әр бет нөмірленбеген болса, істе басқа материалдар тіркеліп немесе тіркелген басқа құжаттар алынып тасталуы мүмкін. Сонымен қатар суреттердің нөмірлерінің болмауы адвокаттың өтініш жазған кезде нақты қай бетіне келіспейтіндігін көрсетіп сілтеме жасау оңайға соғады.

Адвокат алдын-ала тергеу сатысынан бастап қатысса, көптеген құжаттармен таныс болып, міндетін атқаруда жеңіл болады. Егер адвокат келесі сатылардан бастап іске қатысса, ол істің барлық құжаттарымен танысуы керек. Істің құжаттарымен танысуда белгілі бір тәсілдер белгіленбеген, қорғаушылардың барлығы қылмыстық іс қозғау қаулысымен танысады. Қылмыстық іс қозғау қаулысының уақытын, кім қозғағаны, қандай қылмыстық белгілермен қоз-

ғалғанын, қандай тұлғаларға қатысты қозғалғанын қарайды, содан кейін айыпкер ретінде тану қаулысымен танысады.

Қорғаушы іс құжаттарымен танысу процесінде, егер ол бірнеше томнан тұратын білмесе, олардың кез келгенін қайта қарауға, сондай-ақ кез-келген мәліметті кез-келген көлемде көшіріп алуға, құжаттардың көшірмесін түсіріп алуға, сонымен қатар техникалық құралдардың көшірмесін түсіріп алуға құқылы [5, 114 б].

Істің құжаттарымен таныса отырып, адвокат тергеу және анықтама органдарының алдын-ала тергеу әрекеттерінде жіберген қателіктеріне, қылмыстық іс жүргізу Заңының бұзылғанына көңіл бөлуі тиіс. Заңсыз тәсілмен алынған айғақтардың заңды күші болмайды және айыптаудың негізі болып табылмайды. Содан кейін сот қорғаушының өтініші бойынша дәлел ретінде жіберілмеуге тиіс құжаттарды алып тастайды.

Істің құжаттарымен танысып болып адвокат әртүрлі өтініштер білдіруге құқылы. Көбіне жазған өтініші қосымша тергеу жүргізуге берілген. Мысалы, қосымша жауап алуға, беттестіруге, тергеу экспериментін жүргізуге, сараптама тағайындауға байланысты.

Қылмыстық істі қысқартқан жағдайда қылмыстық істі қысқарту туралы құжатын сұратып іске тіркеу жөнінде өтініш білдіреді. Тергеушінің қылмыстық іс бойынша адвокаттық өтініш қанағаттандырудан бас тартса, адвокат өтініш қанағаттандырудан бас тарту туралы қаулының көшірмесін алып, үш тәуліктің ішінде прокурорға шағымдана алады.

Тергеу іс-әрекеттеріне қатысты адвокаттың өтінімі қанағаттандырылса осы өтінішті қарастырғанда қатысуға құқылы.

Істің барлық құжаттарымен танысқаннан кейін адвокат айыпталушымен сот процесінде қорғаушы боп қатыса алатын тұлғалардың тізімін қарастырады. Қорғаушы болып қатыса алатын тұлға дегенімізде айыпталушының айыбын жоққа шығаратын мәлімет білетін адамды айтамыз. Бұл тұлғалардың тізімін адвокат соған сәйкес өтінішінде көрсетуі қажет.

Адвокат қылмыстық іс құжаттарымен танысқаны туралы қорытындысын белгілі хаттамада толтырады. Хаттамада танысуға қандай құжаттар ұсынылғаны, қандай өтініштер мәлімдегенін және өзге де қандай мәлімдемелер жасалғанын, сондай-ақ іс бойынша қандай куәлардан жауап алғанын, іске қатысқан қандай сарапшыларды, мамандар мен куәгерлерді айыпталушы мен қорғаушы сот отырысына шақырылуы қажет деп мәлімдегені немесе олардың тізімін қоса тіркелгенін көрсетеді.

Әдебиеттер

- 1 Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан / ред. М.Ч. Когамов. – Алматы: Жеті-Жарғы, 2008.
- 2 Тыныбеков. С. Қазақстан Республикасындағы адвокатура және адвокаттық қызмет: оқулық. – Алматы: Дәнекер, 2006. – 285 б.
- 3 Толеубекова Б.Х. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Общая часть: учебник. – Алматы: НАС, 2000. – 354 с.
- 4 Адвокаттық қызмет туралы заң. – 1997 жыл. – 5 желтоқсан №195.
- 5 Макарова З.В. Участие адвоката-защитника на предварительном следствии. – Калининград, 1978.

References

- 1 Kommentarij k Ugolovno-processual'nomu kodeksu Respubliki Kazahstan / red. M.Ch. Kogamov. – Almaty: Zhety-Zhargy, 2008 g.
- 2 Tynybekov. S. Қазақстан Respublikasyndaғы advokatura zhәне advokattyқ қызмет. Оқулық, Almaty, Дәнекер 2006. 285 б.
- 3 Toleubekova B.H. Ugolovno-processual'noe pravo Respubliki Kazahstan. Obshhaja chast': Uchebnik. – Almaty: NAS, 2000. 354 s.
- 4 Advokattyқ kызmet туралы заң. – 1997 жыл. – 5 желтоқсан №195
- 5 Makarova Z.V. Uchastie advokata-zashhitnika na predvaritel'nom sledstvii. – Kaliningrad, 1978.